

Researcher: Social Sciences Studies

ISSN: 2148 - 2691

2016, Volume 4, Issue 1, p. 61-73

SOSYAL BİLGİLER 4-5. SINIF PROGRAMI VE DERS KİTAPLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI AÇISINDAN İNCELENMESİ

EXAMINING THE SOCIAL STUDIES CURRICULA AND TEXTBOOKS FOR GRADES 4 AND 5 IN TERMS OF THE CONCEPT OF SUSTAINABILITY

Ayşe MENTİŞ TAŞ¹ & Tuğba Cevriye ÖZKARAL²

ÖZET

Günümüzde yaşamın hemen her alanında sürdürülebilirlik bir amaç veya ilke olarak karşımıza çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik anlayışının bireyler tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi önem taşımaktadır. Bu anlayışın bireylere kazandırılması konusunda sosyal bilgiler vb. derslere büyük görevler düşmektedir. Farklı ülkelerin sosyal bilgiler kapsamındaki öğretim programları incelendiğinde; doğal kaynakların kullanımı ve sürdürülebilirlik konusuna geniş bir yer verdikleri görülmektedir. Bu bağlamda ülkemizde yürürlükte olan Sosyal Bilgiler 4-5.sınıf programı ve ders kitaplarının bu kavram açısından ele alınıp incelenmesi önem taşımaktadır. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, Sosyal Bilgiler 4-5.sınıf programı ve ders kitaplarını sürdürülebilirlik kavramı açısından değerlendirmek ve bir durum tespiti yapabilmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Sosyal Bilgiler 4-5.sınıf Programı, Sosyal Bilgiler-4 Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı (MEB Yayınları) ve Sosyal Bilgiler-5 Öğrenci Ders ve Çalışma Kitabı (MEB Yayınları) oluşturmaktadır. Veriler “doküman incelemesi” yöntemiyle elde edilmiştir. Dokümanlar bilgisayar ve internet kullanılarak elektronik bir formatta elde edilmiştir. Dokümanlara Milli Eğitim Bakanlığı'nın resmi internet sitesinden ulaşılmıştır. Verilerin analizinde, bir nitel araştırma tekniği olan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenmiştir. Özellikle sürdürülebilirlik kavramının ekonomi, toplum, çevre ve kültür boyutları üzerinde durulmuştur. Araştırmada elde edilen bulgulara dayanılarak şu sonuçlara ulaşılmıştır: Sosyal Bilgiler 4-5. sınıf programı ile ders ve öğrenci çalışma kitaplarında doğrudan sürdürülebilirlik kavramına yer verilmemiştir ancak dolaylı olarak bu kavrama ilişkin öğelere yer verildiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, sürdürülebilirlik, ders kitapları, program.

¹ Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, aysementistas@hotmail.com

² Dr., tugbaozkaral@hotmail.com

ABSTRACT

Nowadays, we encounter the concept of sustainability as an objective or a principle in almost every field of life. It is important for individuals to adopt and internalize the understanding of sustainability. The course of Social Studies and such courses have significant responsibility in giving individuals the insight of sustainability. Examining the curricula for Social Studies of various countries, it is observed that they give great importance to the use of natural resources, and sustainability. Within this context, it is important to examine the current Social Studies curricula and textbooks for grades 4 and 5 in terms of this concept. From this point of view, the purpose of this study is to assess the Social Studies curricula and textbooks for grades 4 and 5 in terms of the concept of sustainability, and to identify the current case. In the study, qualitative research method was used. The study group was composed of the Social Studies Curricula for Grades 4 and 5, Social Studies-4 Coursebook and Workbook (Ministry of National Education Publications), and Social Studies-5 Coursebook and Workbook (Ministry of National Education Publications). The data were obtained through the method of "document review." The documents were obtained in a digital format through using computer and the Internet. The documents were obtained via the official website of the Ministry of National Education. In analyzing the data, the descriptive analysis method, one of the qualitative research techniques, was used. The data were organized by the themes suggested by the research questions. Particularly, the economic, social, environmental and cultural aspects of the concept of sustainability were emphasized. These conclusions were reached through the data obtained in the study: the concept of sustainability was not directly addressed in the Social Studies curricula and coursebooks and workbooks for grades 4 and 5, but it could be suggested that there were some elements regarding this concept indirectly.

Key Words: Social studies, sustainability, textbooks, curricula.

1. GİRİŞ

Dünya üzerindeki kaynakların gittikçe tükenmesi insanlığı gelecek konusunda endişeye düşürmüştür. Kaynakların gelecek nesilleri de düşünerek akılcı şekilde kullanılması noktasından hareketle sürdürülebilirlik kavramı ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilirlik (sustainability) kelimesi devam etme, daimi olma gibi anlamlar taşımaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı gelişmeyi içermektedir. Ancak durgunluk ya da büyüme, koruma ya da değiştirme kastedilmemektedir. Küresel yaşam alanlarındaki bütün sistemlerin sürdürülebilir kullanımının geliştirilmesi ve bu doğrultuda bazı ölçütlerin belirlenmesi ve gelişimin sürekliliğinin sağlanmasının önemli olduğuna vurgu yapılmaktadır (Rost, 2002, Aktaran; Kaya ve Tomal, 2011). Sürdürülebilirlik, toplumun, ekosistemin ya da devam eden herhangi bir sistemin ana kaynakları tüketmeden belirsiz bir geleceğe dek işlevini sürdürmesidir (Gilman, 1992, Aktaran; Özmehmet, 2008).

Sürdürülebilirlik kalkınma ile yakından ilişkili olduğu için alan yazın daha çok "sürdürülebilir kalkınma" olarak yer bulmakta ve günümüz nesillerinin, gelecek nesilleri de düşünerek yaşaması gerektiğini ifade etmektedir. Kalkınma elbette önemli ve vazgeçilemez bir durumdur ancak çevre ve sınırlı olan kaynakların da düşünülmesi, göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama olanaklarını ellerinden almadan; şimdiki neslin ihtiyaçlarının karşılanabildiği gelişme sürecidir (World Commission on Environment and Development, 1987).

Ülkelerin öncelikli hedefi ekonomik anlamda kalkınmaktır. Bu nedenle her ülke bireylerini kalkınmaya katkı sağlayacak şekilde yetiştirmek ister. Ancak bireylerin kalkınmaya katkı sağlarken, kendi ihtiyaçlarını gidermek için kaynakları kullanırken sadece içinde olduğu zamanı değil gelecek zamanı ve gelecek kuşakları da düşünmesi ona göre yaşaması gerekir. Bu noktada sürdürülebilirlik veya sürdürülebilir kalkınma anlayışının bireyler tarafından benimsenmesi ve içselleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramının dört boyutu vardır: Ekonomi, çevre, toplum ve kültür. Bu konular sosyal bilgiler kapsamında yer almaktadır. Çünkü sosyal bilgiler dersinin amacı iyi bir vatandaş hatta dünya vatandaşı yetiştirmektir. Bu derste ekonomi bilinci kazanmış, çevreye duyarlı, toplumsal değerleri ve kültürü korumaya önem veren bireyler yetiştirilmesi esastır. Bu bağlamda, ülkemizde yürürlükte olan sosyal bilgiler 4-5. sınıf programı ve ders kitaplarının da bu kavram açısından ele alınıp incelenmesinin önemli olduğu düşünülmüştür.

1.1. Araştırmanın Önemi

Yapılan alan yazın incelemesi sonucunda “sosyal bilgiler dersi ve sürdürülebilirlik kavramı” üzerine yapılan çalışmaların az sayıda olduğu gözlenmiştir. Türer (2010) “Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarının Belirlenmesi” adlı yüksek lisans tezinde “sosyal bilgiler ve sürdürülebilirlik” konusunu ele almıştır. Ayrıca Tanrıverdi (2009) “Sürdürülebilir Çevre Eğitimi Açısından İlköğretim Programlarının Değerlendirilmesi” adlı çalışmasında; Kaya ve Tomal (2011) ise “Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı’nın Sürdürülebilir Kalkınma Eğitimi Açısından İncelenmesi” adlı makalelerinde 6 ve 7. sınıf programı üzerinden konuyu ele almışlardır. Ancak özellikle 4 ve 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarının “sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma” açısından yeterince incelenmediği fark edilmiştir.

Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti Hong Kong Özel İdari Bölgesi, Estonya, Kanada Ontario, Finlandiya ve Avustralya gibi ülkelerin gündeminde ve sosyal bilgiler kapsamındaki öğretim programlarında sürdürülebilirlik kavramı yer almaktadır (The Curriculum Development Council Hong Kong, 2011; Republic of Estonia Minister of Education and Research, 2011; Ministry of Education Ontario, 2013; Ministry of Education and Culture Finland, 2004; Australian Curriculum Assessment and Reporting Authority, 2013). Bu kavram açısından; ülkemizin hem 4 ve 5. sınıf sosyal bilgiler öğretim programını hem de ders kitaplarını ele alan bu çalışmanın alan yazına katkıda bulunacağı düşünülmüştür.

1.2. Sınırlılıklar

Bu araştırma; 2015-2016 eğitim öğretim yılında Türkiye’de 4-5. sınıflarda uygulanmakta olan sosyal bilgiler dersine ait öğretim programı ve MEB tarafından yayınlanan “Sosyal Bilgiler Ders ve Öğrenci Çalışma Kitapları” ile sınırlıdır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, sosyal bilgiler 4-5. sınıf programı ve ders kitaplarını sürdürülebilirlik kavramı açısından değerlendirmek ve bir durum tespiti yapmaktır. Belirlenen temel amaç doğrultusunda aşağıdaki alt amaçlara cevap aranmaya çalışılmıştır:

- a) Sosyal bilgiler 4-5. sınıf programında sürdürülebilirlik kavramı ile ilgili ögelere yer verilmiş midir?
- b) 4. sınıflarda okutulan MEB tarafından yayınlanan Sosyal Bilgiler Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabında sürdürülebilirliğe ilişkin içerik ve etkinlikler nelerdir?
- c) 5. sınıflarda okutulan MEB tarafından Sosyal Bilgiler Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabında sürdürülebilirliğe ilişkin içerik ve etkinlikler nelerdir?

3. YÖNTEM

3. 1. Çalışma Grubu

Bu çalışmada “Sosyal Bilgiler 4-5. Sınıf Programı”, “Sosyal Bilgiler-4 Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı (MEB Yayınları)” ve “Sosyal Bilgiler-5 Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı (MEB Yayınları)” üzerinde çalışılmıştır.

3. 2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada *nitel araştırma* yönteminden yararlanılmıştır. Nitel araştırma, birtakım felsefi yönelim ve yaklaşımı kapsayan bir araştırma türüdür. Nitel araştırmanın kökleri antropoloji, sosyoloji, gazetecilik, eğitim, toplum hizmeti, sağlık, hukuk gibi çeşitli uygulama alanlarına uzanmaktadır. 1960 ve 1970’lerde bu konu etrafında özellikle metot üzerine odaklanan birçok yayın ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın son yıllarında nitel araştırma tek başına bir araştırma metodolojisi haline gelmiştir (Merriam, 2013). Nitel yöntemler derin ve ayrıntılı konularda çalışmaya imkân vermektedir (Patton, 2014).

Veriler “*doküman incelemesi*” ile elde edilmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel çalışmada doküman incelemesi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir. Doküman incelemesinin aşamaları; dokümanlara ulaşma, özgünlüğü (orijinallik) kontrol etme, dokümanları anlama, veriyi analiz etme, veriyi kullanmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Dokümanlar, bilgisayar ya da internet kullanılarak elektronik bir formatta elde edilebilir (Baş ve Akturan, 2013). Bu çalışmanın çalışma grubunda yer alan dokümanlar “Sosyal Bilgiler 4-5. Sınıf Programı”, “Sosyal Bilgiler-4 Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı (MEB Yayınları)” ve

“Sosyal Bilgiler-5 Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı (MEB Yayınları)” bilgisayar ve internet kullanılarak elektronik bir formatta elde edilmiştir.

Çalışmada verilerin analizinde ise, bir nitel araştırma tekniği olan *betimsel analiz yöntemi* kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek’e (2011) göre, betimsel analizde elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenebileceği gibi, görüşme ve gözlem süreçlerinde kullanılan sorular ya da boyutlar dikkate alınarak da sunulabilir. Amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Bu araştırmada, dokümanlar yoluyla elde edilen veriler araştırma sorularının ortaya koyduğu temalara göre düzenlenmiş, tablolar halinde okuyucuya sunulmuştur. Sürdürülebilirlik kavramının birbiriyle bağlantılı ve iç içe geçmiş olan “ekonomi, toplum, çevre ve kültür” adlı dört boyutu üzerinde durulmuştur.

4. BULGULAR VE YORUM

Sosyal Bilgiler 4-5. Sınıf Programında Sürdürülebilirlik Kavramı ile İlgili Öğeler

Ülkemizde uygulanmakta olan sosyal bilgiler 4-5. sınıf öğretim programında doğrudan sürdürülebilirlik veya sürdürülebilir kalkınma kavramı yer almamaktadır. Ancak dolaylı olarak bu kavrama ilişkin öğeler yer almaktadır. Programda *genel amaçlar* içerisinde sürdürülebilirlik konusuyla ilişkili amaçlar şunlardır:

- Türk kültürünü ve tarihini oluşturan temel öge ve süreçleri kavrayarak, milli bilincin oluşmasını sağlayan *kültürel mirasın korunması ve geliştirilmesi* gerektiğini kabul eder.
- Yaşadığı çevrenin ve dünyanın coğrafi özelliklerini tanıyarak, *insanlar ile doğal çevre arasındaki etkileşimi* açıklar.
- Ekonominin temel kavramlarını anlayarak, *kalkınmada ve uluslararası ekonomik ilişkilerde ulusal ekonominin yerini kavrar*.
- Farklı dönem ve mekânlara ait tarihsel kanıtları sorgulayarak insanlar, nesnelere, olaylar ve olgular arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirler, *değişim ve sürekliliği algılar*.

4-5. sınıf sosyal bilgiler öğretim programını oluşturan diğer temel öğeler kavram, beceri ve değerler olmaktadır. Programda bir kavram listesi bulunmaktadır. Bu listede dördüncü sınıf düzeyinde toplam 91, beşinci sınıf düzeyindeyse 121 kavram yer almaktadır. Ancak bu *kavramlar* içerisinde sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma veya gelişmeye yer verilmemiştir. Oysa başka ülkelerde yer verilmektedir. Örneğin Avustralya’da sosyal bilgiler kapsamındaki coğrafya öğretim programında ana kavramlar arasında sürdürülebilirlik yer almaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti Hong Kong Özel İdari Bölgesi coğrafya öğretim programı ve Estonya sosyal bilgiler öğretim programında vatandaşlık eğitimi dersinin amaçları arasında bu kavrama yer verilirken; Kanada Ontario ve Finlandiya sosyal bilgiler öğretim programlarında içerik boyutunda ele alınmaktadır

(Australian Curriculum Assessment and Reporting Authority, 2013; The Curriculum Development Council Hong Kong, 2011; Republic of Estonia Minister of Education and Research, 2011; Ministry of Education Ontario, 2013; Ministry of Education and Culture Finland, 2004). Ülkemizde uygulanmakta olan programda ise sürdürülebilirliğe ilişkin, onunla bağlantılı bazı kavramların yer aldığı görülmektedir. Bu kavramlar arasında ise şunlar yer almaktadır: *Afet, Bütçe, Çevre, Çevre Kirliliği, Doğal Kaynaklar, Doğal Ortam, Ekonomi, Ekonomik Faaliyet, Gelir ve Gider, İsrاف, İhtiyaçlar, Kültür, Kültürel Öge, Milli Kültür, Nüfus, Ortak Miras, Tüketim, Üretim, Yatırım, Tasarruf, Verimlilik*.

Daha önce de ifade edildiği gibi 4-5. sınıf sosyal bilgiler programının temel öğelerinden bir diğeri becerilerdir ve programda **15 beceri** yer almaktadır. Bu beceriler arasında “*değişim ve sürekliliği algılama becerisi*” bulunmaktadır. Bu becerinin sürdürülebilirlik konusuna ilişkin olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan değerler de programın temel öğelerinden birisini teşkil etmekte ve hatta programda **doğrudan verilecek değerler** de yer bulmaktadır. Bunlar arasında “*doğa sevgisi, doğal çevreye duyarlılık, tarihsel mirasa duyarlılık*” gibi değerler yer almakta olup, sürdürülebilirliğin özellikle çevre ve kültür boyutunu kavramada yardımcı olmaktadır.

Programda sosyal bilgiler dersinin **dokuz öğrenme alanı** çerçevesinde yapılandırıldığını görmekteyiz. Bunlar içerisinde sürdürülebilirlik konusuna ilişkin öğeler içeren ve bu yönde amaçlara sahip olan öğrenme alanları şunlardır: *Kültür ve miras; insanlar, yerler ve çevreler; üretim, dağıtım ve tüketim; zaman, süreklilik ve değişim; bilim, teknoloji ve toplum*.

Kültür ve miras öğrenme alanında, kültürün korunması ve geliştirilmesi gerektiği vurgulanmakta ve öğrencilerin bu durumu kabul etmeleri yönünde çabalar söz konusu olmaktadır. Diğer yandan *insanlar, yerler ve çevreler öğrenme alanının da* “çevreye duyarlı olma”, “çevrenin önemi”, “çevreyi korumanın gelecekteki yaşam için de önemli olduğunu kavrama” gibi mühim konuları ele aldığı görülmektedir. *Üretim, dağıtım ve tüketim öğrenme alanındaysa* isteklerin sınırsız ama kaynakların sınırlı olduğu, istekleri mevcut kaynaklara göre oluşturmanın gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Ülke ekonomisinde de kaynakların yetersiz olduğu, mevcut kaynakları korumak gerektiği vurgulanmaktadır. *Zaman, süreklilik ve değişimde* “dünyanın değişimi ve gelecekteki durumu” ele alınırken; *bilim, teknoloji ve toplumda* “bazı teknolojik ürünlerin doğaya verdiği zararlar” konusunda öğrencilerden tartışma yapmaları beklenmektedir.

Genel amaçlar, kavramlar, beceriler, değerler ve öğrenme alanlarında sürdürülebilirlik kavramının daha çok çevre boyutunun öne çıktığı ekonomi, kültür boyutlarına da kısmen yer verildiği görülmektedir. Ancak toplum boyutuna yeterince yer verilmediği düşünülmektedir.

Diğer yandan programın ünite şemalarında yer alan kazanım ve etkinlik örneklerinde sürdürülebilirlik konusuna dair veya sürdürülebilir kalkınma düşüncesini kazandıracak nitelikte örneklerin bulunmadığı düşünülmektedir.

4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabında Sürdürülebilirliğe İlişkin İçerik ve Etkinlikler

4. sınıf Sosyal Bilgiler Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabında sürdürülebilirliğe ilişkin içerik ve etkinlikler şunlardır:

Tablo 1. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Sürdürülebilirliğe İlişkin Öğeler

Ünite: Yaşadığımız Yer Konu: Çevrede Gördüklerimiz	<p>Çevremize baktığımızda beşerî unsurların giderek arttığını görürüz. Çünkü insanlar doğal ortamı hızla değiştirmektedir. Bu değişim bazen doğal dengeyi olumsuz etkilemektedir. Örneğin sanayileşmiş bir ülkede yaşayan dört kişilik bir ailenin bir yılda ürettiği çöp miktarı bir tonu geçer. Bu çöplerin büyük bir miktarı toprağa ve suya karışır. Bu çöpler sadece doğal çevreyi değil doğal kaynakları da kirletir. Böylece toprağın, suyun hatta havanın kirlenmesiyle değişen doğal ortam gelecekte yaşanmaz bir hâle gelebilir.</p>
Ünite: Yaşadığımız Yer Konu: Güvenli Yaşam	<p>Heyelan (Toprak Kayması): Eğimli yerlerde toprak, üzerindekiyle birlikte aşağıya doğru kayar. Heyelanı önlemek için doğal bitki örtüsü korunmalıdır. Eğimli yerler ağaçlandırılmalıdır. Böyle yerlere destek duvarları yapılmalıdır.</p> <p>Sel: Aşırı yağın yağmurlardan sonra veya karların birden erimesi sonucu oluşur. Seli önlemek için barajlar, su kanalları ve ağaçlandırma yapılmalıdır. Doğal bitki örtüsü korunmalıdır. Akarsu kenarlarına yerleşme yapılmamalıdır.</p> <p>Çığ: Çok kar yağın ve eğimin fazla olduğu yerlerde büyük kar kütleleri aşağıya yuvarlanır. Çığı önlemek için doğal bitki örtüsü korunmalıdır. Yamaçlara ağaç dikilmelidir. Ayrıca çığ düşebilecek yerlere yerleşme yapılmamalıdır.</p>
Ünite: Üretimden Tüketime Konu: Kaynağın Ne/ Kaynaklarımız Sınırsız mı?	<p>Kaynaklarımız Sınırsız mı? Sahip olduğumuz kaynaklar sınırsız mıdır? Örneğin, doğal bir kaynak olan su, dünyada sınırsız miktarda mevcut mudur? Aşağıda, doğal kaynaklardan biri olan su ile ilgili birkaç haber başlığına yer verilmiştir. Son zamanlarda birçok gazete ve televizyonda bu tür haberlere rastlamışınızdır.</p> <p>Barajlardaki Su Tükendi Dünyanın Suyu Bitiyor</p> <p>Bu haberlerden hareketle ihtiyaçlarımızı karşılarken kullandığımız kaynaklarla ilgili hangi sonucu ulaşabiliriz? Haberlerde de gördüğümüz gibi dünyada içme ve kullanma suyu sıkıntısı yaşanmakta ve özellikle büyük şehirlerimizde barajlardaki su miktarı günden güne azalmaktadır. Yani yaşamımız için gerekli olan kaynaklardan biri olan su tükenmektedir. Bu durum bize kaynaklarımızın sınırlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kaynaklarımızı kullanırken dikkatli davranmalı ve gereksiz harcamalardan kaçınmalıyız.</p>
Ünite: İyi ki Var Konu: Nasıl Kullanmalıyız?	<p>Teknolojik ürünleri kendimize ve başkalarına zarar vermeden, gerektiği kadar kullanmamız önemlidir. Bu ürünleri uzun süre ya da yanlış kullanarak kendi sağlığımıza ve başkalarının sağlığına zarar veririz. Teknolojik ürünlerin zararını en aza indirmek için ürünün özelliklerini öğrenmemiz gerekir. Örneğin, bu ürünlerin bazıları pille çalışır. Hepimizin evinde pille çalışan birkaç ürün vardır. Piller hakkında bilmeniz gerekenler ise bilgi notunda yer almaktadır.</p> <p>Pilleri Kullanırken Nelere Dikkat Etmeliyiz? Teknolojik ürün atıklarının çevreye vereceği zararı en aza indirmek amacıyla gerçekleştirilen e-atık projesine göre;</p> <ul style="list-style-type: none">• Pillerde bulunan bazı maddeler insan sağlığına ve çevreye zarar verir. Bu maddeler vücuda solunum ya da sindirim yoluyla girer.• Piller ısıtılmamalı, ateşe atılmamalı ve devamlı güneş ışığı alan yerlerde tutulmamalıdır.• Piller küçük çocukların oynayabileceği şekilde ortalıkta bırakılmamalıdır.• Şarj edilmeyen piller şarj işlemine tabi tutulmamalıdır.• Pille çalışan cihazlar kalorifer, soba gibi ısı kaynaklarından uzak tutulmalıdır.• Atık piller evsel çöplerle karıştırılmamalıdır.• Piller çevreye atılmamalı, toprağa gömülmemelidir.• Piller denize, akarsulara, göllere veya kanalizasyona atılmamalıdır.
Ünite: Hep Birlikte Konu: Sosyal Kulüpler	<p>Ahmet televizyonda "Küresel Isınmanın Sebebi ve Türkiye'ye Etkileri" adlı bir program izledi. Programdaki yetkili kişi şöyle diyordu: Küresel ısınma ile birlikte yağışlar azalıyor, kuraklık artıyor. Bunun sonucunda insanların sağlığı ve yaşantısı olumsuz etkileniyor. Çölleşmenin önlenmesi için kaynaklarımızı tasarruflu kullanmalıyız. Ormanlarımızı korumalıyız ve boş arazilerimizi ağaçlandırmalıyız. Programdan çok etkilenen Ahmet, küresel ısınmanın kendi çevrelerini de tehdit ettiğini fark etti. Çünkü ilçelerinin yakınından geçen derenin suyu gittikçe azalıyor. Dere neredeyse kurumaya yüz tutmuştu. Bu olumsuzluklar insan sağlığını da tehdit etmekteydi. Bütün bunların sebebi küresel ısınmaydı. Ahmet ve arkadaşları bu duruma dikkat çekmek için okulda bir etkinlik düzenlemeye karar verdiler. Hepsi konuyla ilgili birer afiş hazırlayıp okulun farklı yerlerine astılar. Hafta sonu öğretmenleri ve çevre koruma kulübündeki arkadaşlarıyla birlikte küresel ısınmanın etkilerini azaltmak amacıyla ağaç dikmeye gittiler.</p>

Tablo 1’de görüldüğü üzere; 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında sürdürülebilirliğe ilişkin içerikler mevcuttur. Daha çok çevre boyutuna yer verildiğini görmekteyiz. Özellikle “Yaşadığımız Yer” adlı ünite bu konu yer bulmaktadır. “Çevrede Gördüklerimiz” başlığı altında, çöplerin doğal kaynaklara ve doğal çevreye verdiği zarardan ayrıca doğal ortamın gelecekte yaşanmaz bir hale gelebileceğinden söz edilmektedir. Dolayısıyla sürdürülebilirliğin temel düşüncesi olan gelecek nesilleri de düşünerek yaşamın önemi vurgulanmaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramı yalnızca çevrenin korunması ve kalkınmanın sağlanması anlamına gelmez. Afetlerin tehlike ve risklerini azaltacak uygulamalar olmadan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması imkânsız görülmektedir. Bu bağlamda “Güvenli Yaşam” başlığı altında doğal afetlere ve alınması gereken önlemlere de ders kitabında yer verildiğini görmekteyiz

“Üretimden Tüketime” adlı ünite kapsamında “Kaynaklarımız Sınırlı mı?” adlı içerikte, kaynaklarımızın sınırlı olduğuna özellikle doğal kaynaklardan biri olan suyun tükenmekte olduğuna dikkat çekilmektedir. Yine, kaynakları dikkatli ve geleceği de düşünerek kullanmamız gerektiği vurgulanmıştır. Diğer yandan “İyi ki Var” ünitesi içerisinde “Nasıl Kullanmalıyız?” başlığı altında atıklar ve çevreye zararları konusuna özellikle de atık pillere dikkat çekilmek istenmiştir.

Son olarak “Hep Birlikte” adlı ünite “Sosyal Kulüpler” konusu içerisinde çevre koruma kulübüyle bağlantılı olarak “küresel ısınma ve iklim değişikliği” konusuna dikkat çekilmektedir. Küresel ısınma ve iklim değişikliğinin çevre üzerinde yaratmış olduğu etkileri ortadan kaldırmak, sürdürülebilir kalkınma sürecinin devamlılığını sağlamak adına büyük önem taşımaktadır.

Tablo 2. 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabında Sürdürülebilirliğe İlişkin Etkinlikler

<p>Ünite: Yaşadığımız Yer</p>	<p>Etkinlik: “Doğa Sevgisi” “Doğa Sevgisi” adlı bir metin bulunmaktadır. Bu metne ve doğa sevgisine dair sorular yer almaktadır. Öğrencilerin bu konu üzerinde düşünmeleri ve fikirlerini ortaya koymaları amaçlanmaktadır.</p>
<p>Konu: Çevrede Gördüklerimiz</p>	<p>Etkinlik: “Geleceğimiz Ne Olacak?” “Geleceğimiz Ne Olacak?” adlı gazete haberiyle öğrencilerde çevre duyarlılığı kazandırma çabası söz konusu olmaktadır.</p>
<p>Ünite: İnsanlar ve Yönetim</p> <p>Konu: Belediyemiz</p>	<p>Etkinlik: “Bir Sorun” “Bir Sorun” adlı etkinlikte çevre temizliği ve çarpık kentleşme konusuna dikkat çekilmektedir: “Yaşadığımız mahalleyi gözlemleyiniz. Çevre temizliği veya çarpık kentleşme ile ilgili sizi en çok rahatsız eden bir sorunu aşağıya yazınız. Ardından soruları cevaplayınız.”</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Bu sorunun sizi rahatsız etme sebepleri nelerdir? 2. Bu sorunun çözülmesi için önerileriniz nelerdir? 3. Sorunun çözülmesinin vatandaşlara yararları nelerdir? 4. Sorunun çözülmesinde yerel yönetimlere düşen görevler neler olabilir? 5. Sorunun çözülmesinde vatandaşlara düşen görevler var mıdır? Varsa açıklayınız.

Tablo 2’de görüldüğü üzere, sürdürülebilirlik kavramının özellikle çevre boyutuna vurgular bulunmakta ve öğrencilere bu yönde etkinlikler sunulmaktadır. Doğa sevgisi, geleceğimiz ne olacak ya da bir sorun adı altında sunulan etkinlikler; bu kavramı ve bu kavramın temel düşüncesini kavratmaya yönelik olumlu özellikler taşımaktadır. Ancak kültür, ekonomi ve toplum boyutlarına dair örneklerle rastlanmamıştır.

5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabında Sürdürülebilirliğe İlişkin İçerik ve Etkinlikler

5. sınıf Sosyal Bilgiler Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabında sürdürülebilirliğe ilişkin içerik ve etkinlikler şunlardır:

Tablo 3. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabında Sürdürülebilirliğe İlişkin İçerik

<p>Ünite: Bölgemizi Tanyalım</p> <p>Konu: Doğa ve İnsan</p>	<p><i>Canlıların gelecekte sağlıklı bir şekilde varlıklarını sürdürebilmeleri için doğal çevrenin korunması gerekir.</i> Bu da ancak doğal çevreye duyarlı insanlar sayesinde olacaktır. Doğal çevreyi korumak herkesin görevidir. Çok basit tedbirler doğal çevreyi korumaya önemli katkı sağlar. Örneğin sanayileşmiş bir ülkede yaşayan dört kişilik bir ailenin bir yılda ürettiği çöp miktarı bir tonu geçer. Bu çöplerin büyük bir miktarı toprağa ve suya karışır. Bu çöpler sadece doğal çevreyi değil doğal kaynakları da kirlendirir. Doğal kaynakların kirlenmesinin önlemek için çeşitli tedbirler alınabilir. Cam, kâğıt, plastik gibi çöplerin geri dönüşümü sağlanabilir. Çöplerin doğal kaynaklara karışması önlenemez.</p>
<p>Ünite: Ürettiklerimiz</p> <p>Konu: İnsan ve Ekonomi</p>	<p><i>“İsraf”</i> konusuna ilişkin bir internet haberine yer verilmiştir. Ayrıca sayfa sonunda bu konuya dair şu sorular yer almaktadır:</p> <p>İsrafin ülke ekonomisine zararları neler olabilir? Ülke ekonomisine katkılar sağlamak için ne gibi tasarruf önlemleri alınabilir?</p>
<p>Ünite: Toplum İçin Çalışanlar</p> <p>Konu: Elimizden Tutanlar/ Yaşanabilir Bir Çevre İçin</p>	<p>Sivil toplum kuruluşlarına ve “TEMA” vakfına yer verilmektedir. Bu vakfın kuruluş amaçlarına değinilmiş ve aşağıdaki bilgiler bilgi kutusu halinde sunulmuştur:</p> <p><i>Erozyonu, çoraklaşmayı, çölleşmeyi, kirliliği, hatalı tarım tekniklerini ve amaç dışı arazi kullanımını önlemek.</i> <i>Doğal varlıkların tahribine yönelik her türlü faaliyete karşı mücadele ve sorunlara çözüm üretmek.</i> <i>Bitki ve hayvan çeşitliliğini, toprak, su ve diğer doğal kaynakların korunmasını ve verimli kullanılmasını gerçekleştirmek.</i> <i>Doğal varlıkların korunması için hükümetleri yönlendirmek ve etkin kamuoyu oluşturmak.</i></p>
<p>Ünite: Hepimizin Dünyası</p> <p>Konu: Dünyanın Hazineleleri</p>	<p>Haydi Düşünelim: Çevrenizde hangi tarihi eserler ve doğal güzellikler bulunmaktadır? Bunların korunması neden önemlidir? Açıklayınız.</p> <p>Gezmeyi sever misiniz? Birçok insan gezip yeni yerler görmeyi çok sever. Gittiği yerlerde kimi zaman doğal güzellikleri kimi zaman tarihi yer ve eserleri görürler. İşte ister doğal güzellikler olsun ister tarihi yer ve eserler olsun bunların tamamı insanlığa aittir. Bunlar geçmişin mirası, geleceğin emanetidir. İnsanlığın bu ortak mirasını korumak hem geçmişe hem de geleceğe sahip çıkmaktır.</p>

Tablo 3'te görüldüğü üzere; 5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında sürdürülebilirliğe ilişkin içerikler mevcuttur. Çevre, ekonomi ve kültür boyutlarına yer verildiğini söyleyebiliriz. “Bölgemizi Tanıyalım” adlı ünite, gelecekteki canlıların sağlıklı bir yaşam sürebilmeleri için doğal çevrenin korunması gerektiği belirtilmiştir. Özellikle çöplere ve geri dönüşüm konusuna vurgu yapılmıştır. “Ürettiklerimiz” adlı ünite ise “İnsan ve Ekonomi” başlığı altında israf, tasarruf konuları ele alınmaktadır. Hem gelecek nesiller hem de sürdürülebilir kalkınma için israfın önlenmesi ve tasarruf tedbirlerinin alınması amaçlanmakta; öğrencilerin bu konular üzerine düşünceler üretmeleri hedeflenmektedir.

“Toplum İçin Çalışanlar” adlı ünite, sivil toplum kuruluşlarına yer verilmiştir. “Yaşanabilir Bir Çevre İçin” başlığıyla “Tema” vakfına değinilmiştir ve bu vakfın kuruluşun amaçlarına yer ayrılmıştır. Bu amaçlarda yine sürdürülebilirlik düşüncesinin hâkim olduğunu görmek mümkündür. Dolayısıyla kitapta bu vakfın amaçları yoluyla da olsa bu düşünce sezdirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca “Hepimizin Dünyası” adlı ünite “Dünyanın Hazineleri” ele alınmıştır ve bu noktadan hareketle de doğal güzelliklerin, tarihi yer ve eserlerin korunması gerektiğine yer verilmiştir.

Tablo 4. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Çalışma Kitabında Sürdürülebilirliğe İlişkin Etkinlikler

<p>Ünite: Bölgemizi Tanıyalım</p> <p>Konu: Doğa ve İnsan</p> <p>Etkinlik: Doğa ve İnsan</p>	<p>“Yürüyen Köşk” isimli metni okuyunuz.</p> <p>Yürüyen Köşk Atatürk, 1930 yılında bir gün köşke gittiğinde orada çalışanlar, yandaki çınar ağacının dalının köşkün çatısına doğru uzandığı söylerler. Dalı kesmek için Atatürk’ten izin isterler. Atatürk ise çınar ağacının dalının kesilmesi yerine binanın tramvay rayları üzerinde biraz ileriye alınmasını ister böylelikle köşk yıkılmaktan, çınar ağacı da kesilmekten kurtulur.</p> <p>Aşağıdaki soruları metne göre cevaplayınız.</p> <p>1. Atatürk, çınar ağacının kesilmesine neden karşı çıkmıştır? 2. Siz olsaydınız böyle bir durumda ne yapardınız? Neden? 3. Doğal çevreyi korumaya neden duyarlı olmalıyız? Açıklayınız.</p>
<p>Ünite: Toplum İçin Çalışanlar</p> <p>Konu: Elimizden Tutanlar</p> <p>Etkinlik: Herkesin Görevi</p>	<p>Aşağıda TEMA Vakfı’na yazılan “YAŞANABİLİR BİR DÜNYA İÇİN” adlı mektuba yer verilmiştir. Bu mektubu okuyarak TEMA Vakfı’nın içinde bulunduğu faaliyetlerin sonuçlarını değerlendiren bir mektupta siz yazınız.</p> <p>“YAŞANABİLİR BİR DÜNYA İÇİN” Dünya dedelerimizden bize miras kalmamıştır. Bizim çocuklarımızdan aldığımız bir emanettir. Yeryüzünde yaşayan her birey, bu şekilde bir bakış açısıyla yaşadığı toprakları gözetirse hızla yok olmaya doğru giden dünyamız kurtulacak, bizden sonra gelen nesiller de yeryüzündeki ağaçların rengârenk çiçeklerin içerisinde yaşayacaklardır. TEMA Vakfı’nın aslı görevi dünyayı sonraki nesiller içerisinde yaşanabilir kılmaktır. Son yıllarda ülkelerin ve bireylerin para kazanma hırsı, yeşilliği ve yeryüzünün bitki örtüsünü yok olma aşamasına getirmiş, dünyanın dengesini alt üst etmiştir. Kullanılan kimyasallar ozon tabakasını delmiş, dünya ani hava değişiklikleriyle karşı karşıya kalmıştır.</p> <p>TEMA vakfı bütün bu olumsuzluklara karşın yılmadan bıkmadan dünyayı yaşanacak bir yer haline getirmek için çaba sarf etmektedir.</p> <p>Verilen konferanslarda, yapılan toplantılarda insanlar aydınlatılmakta; ülkeleri yönetenlerin, ekonomiye sahip olanların dikkatleri yeryüzüne çekilmeye çalışılmaktadır.</p> <p>Herkesin şunu iyi bilmesi gerekir ki, yaşanacak başka bir dünya yoktur. Ve hiç kimsenin başkasının yaşamıyla oynamaya hakkı yoktur. Bütün bunlardan dolayı çevre bilinci taşıyan herkesin TEMA Vakfına yardımcı olması dünya dengesinin korunmasında katkıda bulunması gerekir. Bu insanın üzerine düşen en önemli görevdir.</p>

Ünite: Hepimizin Dünyası	<i>“Türkiye’nin Dünya Miras Alanları”</i> adlı internet haberine yer verilmiştir. Bu haberde, Kültür ve Turizm Bakanı tarafından Türkiye’nin dünyanın özel coğrafyalarından birisi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca <i>insanlığın emaneti olan doğal ve kültürel varlıkları herkesin koruması gerektiği</i> belirtilmiştir. İnternet haberinden sonra şu sorulara yer verilmiştir:
Konu: Dünyanın Hazineleri	1. Haberde yer alan bakan siz olsaydınız ülkemizde geleceğin emaneti olan doğal ve kültürel varlıkların korunması için neler yapardınız? Nedenleriyle birlikte yazınız. 2. Yaşadığınız bölgede korunması gereken doğal ve kültürel varlıklara örnek veriniz.
Etkinlik: Geleceğin Emaneti	

Tablo 4’te görüldüğü üzere, sürdürülebilirlik kavramının özellikle çevre ve kültür boyutu vurgulanmakta ve öğrencilere bu yönde etkinlikler sunulmaktadır. Doğal çevrenin korunması, dünyanın gelecek nesiller için de yaşanabilir olması adına çabalar söz konusu olmaktadır ve öğrencilere bu bilinci kazandırmak amacıyla çeşitli etkinliklere yer verilmektedir.

5. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma bulgularına göre, sosyal bilgiler 4-5. sınıf öğretim programında doğrudan sürdürülebilirlik veya sürdürülebilir kalkınma kavramı yer almamaktadır. Bu sonuç, Tanrıverdi (2009) tarafından yapılan araştırma sonucuyla da desteklenmektedir. Tanrıverdi (2009) araştırmasında ilköğretim programlarının genel ve özel hedeflerinde “sürdürülebilir” kavramının hiç yer almadığını ifade etmiştir. Ancak ülkemizde uygulanmakta olan programda sürdürülebilirliğe ilişkin, onunla bağlantılı kavramların yer aldığı görülmüştür. Bununla birlikte sürdürülebilirlik kavramının kendisinin de programlarda açıkça yer alması öğretmenlerin bu kavrama ve içeriğine karşı daha fazla farkındalık geliştirmelerine sebep olabilir.

Farklı ülkelerin sosyal bilgiler kapsamındaki öğretim programları incelendiğinde sürdürülebilirlik konusuna geniş bir yer verdikleri görülmektedir. Sürdürülebilir ve daha yaşanılabilir bir dünya için gayretler söz konusu olmaktadır. Örneğin, Çin Halk Cumhuriyeti Hong Kong Özel İdari Bölgesi coğrafya öğretim programının amaçları arasında “Yaşadığı şehri, ülkeyi ve dünyayı iyileştirmek için gönüllü olan; *beşeri kurumlar ve doğal çevrenin sürdürülebilir gelişimine katkıda bulunan*, bilgili ve sorumluluk sahibi vatandaşlar yetiştirmek” yer almaktadır. Öte yandan Estonya sosyal bilgiler öğretim programında vatandaşlık eğitimi dersinin amaçlarından birisi, öğrencilerde *“Toplumun bütünlüğüne ve gelişimin sürdürülebilirliğine katkıda bulunma”* gibi özellikler geliştirmektir.

Kanada (Ontario) sosyal bilgiler öğretim programında 7. sınıf düzeyinde ve coğrafya konuları içerisinde *“Dünya Çevresinde Doğal Kaynaklar: Kullanım ve Sürdürülebilirlik”* adlı bir ünite yer almaktadır. 8. sınıflarda ise *“Dünya Çapında Yerleşim: Yapılar ve*

"Sürdürülebilirlik" adlı bir üniteyle karşılaşmaktayız. Finlandiya sosyal bilgiler öğretim programında ise **"Eşitlik, sürdürülebilir gelişim ve refahı korumanın diğer yolları"** adlı bir içerik söz konusu olmaktadır. Avustralya coğrafya öğretim programında diğer programlardan farklı olarak **"sürdürülebilirlik"** ana kavramlardan biri olarak yer almaktadır. Ana sınıfından 6. sınıfa kadar bu kavram tanıtılmakta ve benimsetilmeye çalışılmaktadır. Daha sonraki yıllarda uygulama boyutuna geçilmektedir. Ayrıca içerikte, anahtar sorular içerisinde de yer bulmaktadır

Genel amaçlar, kavramlar, beceriler, değerler ve öğrenme alanlarında sürdürülebilirlik kavramının daha çok çevre boyutunun öne çıktığı ekonomi, kültür boyutlarına da kısmen yer verildiği söylenebilir. Sosyal Bilgiler 4 ve 5. sınıf ders ve çalışma kitabındaki içerik ve etkinliklerde de çevre konusunun ağırlıklı olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, sosyal bilgiler 4-5.sınıf programı ile ders ve öğrenci çalışma kitaplarında doğrudan sürdürülebilirlik kavramına yer verilmemiştir ancak dolaylı olarak bu kavrama ilişkin öğelere yer verildiği söylenebilir. Sosyal Bilgiler 4-5. sınıf programında, ders ve öğrenci çalışma kitaplarında sürdürülebilirlikle ilgili kavramlara ve etkinliklere yer verilmiştir. Ancak bunlar daha çok çevre konusu ile ilişkilendirilmiştir. Toplumsal, kültürel ve ekonomik boyutu çevre boyutuna göre daha az ele alınmıştır.

Araştırmadan elde edilen sonuç dikkate alındığında, sürdürülebilirlik kavramına sosyal bilgiler programlarında ve ders kitaplarında açıkça yer verilmesi sağlanmalıdır. Bu sayede, öğretmen ve öğrencilerdeki sürdürülebilirlik farkındalığı da artmış olacaktır. Programda ve ders kitaplarında çevrenin yanı sıra toplumsal, kültürel ve ekonomik sürdürülebilirliklere de yer verilmeli, bu olguların tamamı için dengeli bir dağılım sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- AUSTRALIAN CURRICULUM ASSESSMENT AND REPORTING AUTHORITY (ACARA) (2013). *The Australian Curriculum Geography*, Australian.http://www.acara.edu.au/curriculum/learning_areas/learning_areas.html 09.12.2013 tarihinde erişilmiştir.
- BAŞ, T. & AKTURAN, U. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- BAŞOL, S. , ÜNAL, F. , AZER, H. , YILDIZ, A. & EVİRGEN, Ö. F. (2014a). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders Kitabı 5*.Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- BAŞOL, S. , ÜNAL, F. , AZER, H. , YILDIZ, A. & EVİRGEN, Ö. F. (2014b). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğrenci Çalışma Kitabı 5*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- KAYA, M. F. & TOMAL, N. (2011). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nın Sürdürülebilir Kalkınma Eğitimi Açısından İncelenmesi. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 49-65.
- KAYA, M. , DAĞ, Ö. , KOÇAK, E. & ÜNAL, M. (2014). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Ders ve Öğrenci Çalışma Kitabı 4*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

- MERRIAM, S. B. (2013). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Selahattin Turan (Çev. Ed.). Ankara: Nobel.
- MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI (2004). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı, 4-5.Sınıflar*. <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretimprogramlari/icerik/72> 25.02.2013 tarihinde erişilmiştir.
- MINISTRY OF EDUCATION AND CULTURE FINLAND (2004). *National Core Curriculum for Basic Education Social Studies 7-9*. Finland. <http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/perusopetus/?lang=en> 09.12.2013 tarihinde erişilmiştir.
- MINISTRY OF EDUCATION ONTARIO (2013). *The Ontario Curriculum Social Studies Grades 1 to 6 History and Geography Grades 7 and 8*, Ontario. <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/elementary/sshg.html> 09.12.2013 tarihinde erişilmiştir.
- ÖZMEHMET, E. (2008). Dünyada ve Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. *Journal of Yaşar University*. 12 (3),1853-1876.
- PATTON, M. Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri* (3. Baskıdan Çeviri, Çeviri Editörleri: M. Bütün & S.B. Demir.) Ankara: Pegem Akademi.
- REPORT OF THE WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT: OUR COMMON FUTURE (1987). <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>. 5 Ekim 2015 tarihinde erişilmiştir.
- REPUBLIC OF ESTONIA MINISTER OF EDUCATION AND RESEARCH (2011). *National Curriculum for Basic Schools Social Studies*, Estonia. <https://www.hm.ee/en/national-curricula> 11.12.2013 tarihinde erişilmiştir.
- TANRIVERDİ, B. (2009). Sürdürülebilir Çevre Eğitimi Açısından İlköğretim Programlarının Değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 34 (151), 89-103.
- THE CURRICULUM DEVELOPMENT COUNCIL HONG KONG (2011). *Personal, Social & Humanities Education Key Learning Area Geography Curriculum Guide (Secondary 1-3)*, Hong Kong. <http://www.edb.gov.hk/en/curriculum-development/kla/pshe/curriculumdocuments> 11.10.2014 tarihinde erişilmiştir.
- TÜRER, B. (2010). *Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Sürdürülebilir Kalkınma Farkındalıklarının Belirlenmesi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun.
- YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.